

Розділ 7

РОЛЬ КОРДОНІВ У ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ: KEYC КНР (Покась Михайло)

Територія КНР сягає 5.5 тис. кв км. Від русла річки Хейлунцзян (53 градуси 30 хвилин північної широти) на північ від міста Мохе до коралових рифів Цзенмуаньша (4 градуси північної широти) до південного краю архіпелагу Наньшацзюньдао, територія Китаю охоплює понад 49 градусів північної широти. По широті територія Китаю тягнеться на 5 тис. км від місця злиття річок Хейлунцзян і Усуліцзян (135 градусів 05 хвилин східної довготи) до західного кордону Паміру (73 градусів 40 хвилин східної довготи), що простягається на понад 60 градусів східної довготи. Протяжність сухопутного кордону країни — 22,8 тис. км. На сході Китай межує з КНДР, на півночі — з Монгольською Народною Республікою, на північному сході — з Росією, на північному заході — з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, на заході та південному заході — з Афганістаном, Пакистаном, Індією, Непалом, Бутаном та іншими країнами, Півдні — з Бірмою, Лаосом, В'єтнамом. На схід та південний схід від Китаю має морський кордон з Республікою Кореєю, Японією, Філіппінами, Брунеєм, Малайзією та Індонезією.

Відносини КНР із країнами-сусідами мають дуже різний характер, мають місце багаточисленні територіальні конфлікти та непорозуміння. Відтак, для аналізу стосунків Пекіна з сусідами вплив питання кордонів має вкрай важливе значення.

Для аналізу проблеми автором було розглянуто декілька варіантів функціонування кордонів КНР із сусідами — перш за все, сухопутних, із республіками Центральної Азії та з Індією, та морських — у Південно-Китайському морі.

7.1. ПИТАННЯ КОРДОНІВ КНР ІЗ КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

На західному краю континентального Китаю починаються гори Тянь-Шань. Вони проходять крізь найбільшу територіальну одиницю КНР — Сінцзян-Уйгурський автономний район — і закінчуються на заході Киргизстану.

Китайська армія лише один раз виходила за межі цих гір і вщент була розбита халіфатом Аббасидів у 751 році у битві при Таласі. Відтоді китайський вплив у Середній Азії був обмежений Джунгарською рівниною (Джунгарія) і Таримським басейном (Кашгарія), в якому китайці змогли закріпитися лише у другій половині XVIII століття (всупереч офіційним заявам про присутність у цих містах від III століття до н. е.). Решту Середньої Азії (крім монгольського степу, який залишився за Китаєм після монгольської навали) протягом XIX століття повільно захопила царська Росія, а після неї керувати землями продовжив Радянський Союз. Таким чином, наприкінці XIX століття регіон поділили між собою Російська імперія та китайська імперія династії Цін (Торбаков, 2016).

Такий статус-кво зберігався протягом століття, аж поки світ не став свідком розпаду Радянського Союзу. Центрально-азійські республіки (ЦАР) глибоко пережили через крах радянської системи та останніми проголосили свою незалежність. У той час як на заході СРСР вирували демократичні фронти та прокидалися націоналісти, у ЦАР період 1989–1991 років було тихо за винятком однієї події: зіткнення узбеків та киргизів у киргизькому місці Ош у 1990 році (Reimani, 2009). Такий спокій можна пояснити особливими стосунками, що склалися між ЦАР та Москвою, де наріжну роль зіграла кланова патримоніальна система суспільства.

Для Китаю розпад радянського блоку підлив масла в огонь і без того палких переживань місцевої комуністичної верхівки. У 1989 році після придушення протестів на площі Тяньаньмень комуністична партія Китаю (КПК) відчувала себе у стані облоги як на міжнародній арені, так і всередині країни. Зовні демократичний світ — основний спонсор економічного росту Китаю — у відповідь на жорстокість китайського уряду залишив країну в дипломатичній ізоляції й під тиском економічних санкцій. Всередині країни проходили мітинги, що нагадували Тяньаньмень у мініатюрі, та активізувалися національні меншини: у квітні 1990 року відбулися масові протести у Сінцзяні

(Clarke, 2011). На додачу під тиском демократичних протестів пав основний ідеологічний «колега» Китаю — Радянський Союз із усією розбудованою навколо нього економічною та безпековою інфраструктурою (РЕВ, ОВД).

Крім цього, у самій КПК загострилася дилема з приводу подальшого розвитку Китаю: згортати реформи та повертатись до вже відомих шляхів соціалістичного будівництва, на чому наголошував прем'єр-міністр КНР Лі Пен, чи поглиблювати демократичні реформи у країні, як вважав Генеральний секретар КПК Джао Цзяян. Ці суперечки, баланс в яких підтримував Голова КНР Ден Сяопін, супроводжували всю історію Китаю протягом 1980-х років. Фінальним акордом стала реакція еліт на протести 1989 року. Ден Сяопін виступив за збереження політичної монополії КПК і домігся відставки Джао Цзяяна — єдиного, хто не підтримав введення воєнного стану у відповідь на демонстрації. Слідом за ним зникло ціле крило «радикальних реформістів» у лавах КПК. Однак Ден не збирався повертатись до минулого і водночас із придушенням «радикальної» частини партії активно почав налаштовувати «консерваторів» на реформістський лад. Після відомої подорожі Дена Сяопіна на південь Китаю у 1992 році, реформи вдалося продовжити. У результаті була встановлена єдність у поглядах КПК щодо майбутнього Китаю. Однак ані зовнішню блокаду, ані внутрішнє незадоволення діяльністю КПК зняти ще не вдалося і Китай почав діяти. Саме у цей час з'являються п'ять незалежних республік у Середній Азії.

Китай одразу визнав нові держави і встановив офіційні дипломатичні стосунки. Реакція КНР не мала суто технічного характеру: йшла боротьба «двох Китаїв» за визнання новими державами. Комуністичний Китай побоювався, що ініціативу перебере на себе Китайська Республіка, розташована на острові Тайвань. Саме у цей час проходила демократизація тамтешнього режиму, а при владі знаходився антикомуніст Лі Денхуей, який, серед іншого, виступав за проголошення островом незалежності, що суперечило не тільки політиці «одного Китаю», яку проводила КНР, а й програмі найвпливовішої тоді партії Гоміньдан, членом якої і був Лі. У результаті його діяльності, протягом 1992–1994 років у Ризі повноцінно працювало консульство Китайської Республіки; були встановлені напівофіційні контакти із Чехією, Польщею, Україною, де певні представники місцевих еліт розглядали можливість офіційного встановлення відносин із Тайванем, що викликало занепокоєння у КНР (Blank, 2013, p. 102; Cabestan, 2010, p. 26).

Однак важливішою проблемою у цей час було питання кордонів (Zhao, 2007, p. 138). Переговори про встановлення радянсько-китайського кордону (попередні домовленості з СРСР стосувались тільки східного сектору кордону, який пролягав між КНР та РФ) було призупинено, адже сусідами тепер стали чотири республіки — Російська Федерація, Казахстан, Киргизстан та Таджикистан. Тейлор Фревел писав, що така нагальність у переговорах із боку Китаю пояснювалася тиском на державу зсередини. Бажаючи здобути союзників для попередження потенційного виходу національно-визвольних рухів за кордон, Китай був ладен піти на поступки заради консолідації режиму. Тому збереження претензій на прикордонні території для Китаю мало зависоку ціну, «позаяк вони [претензії] блокували співпрацю, яка була необхідною для збереження внутрішньої безпеки» (Fravel, 2008, p. 158).

Отже, географічно у цей період Китай здебільшого взаємодіяв із трьома новими державами на кордоні — Казахстаном, Киргизстаном та Таджикистаном. Щодо інших центрально-азійських республік, то Узбекистан почав активно розвивати стосунки із КНР після приєднання до Шанхайської організації співробітництва (ШОС) у 2001 році, а останньою країною, що почала співпрацю з Китаєм став Туркменістан: їх зближення передусім пояснювалося виходом КНР на ринок природного газу Туркменістану у другій половині 2000-х років.

Якщо розглянути питання кордонів детальніше, слід зауважити, що кордон Китаю із трьома новими республіками мав непросту історію. Протягом XIX століття між двома імперіями кордон визначався за Чугучаським (Тарбатагайським) протоколом 1868 року та Санкт-Петербурзьким договором 1881 року. Обидва документи пізніше Китай оголосив нерівноправними та вимагав їхнього перегляду. Мао Цзедун заявляв, що в цілому через «нерівноправні договори» Китай втратив території площею 1,5 мільйона км² (Peugouse, 2016, p. 218–219). Частина китайських претензій стосувалася Памірських гір, розділених між Російською та Британською імперіями за договором 1895 року.

У 1960-х роках вперше до проблеми остаточного визначення кордонів дійшли СРСР та КНР — де-факто наступники імперських урядів. У 1964 році було досягнуто консенсусу з приводу східного сектора кордону (сучасний кордон між РФ та КНР). Сторони обговорили стан західного сектору (сучасний кордон між Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном та РФ із одного боку та КНР — із іншого), однак, пе-

реговори передчасно завершилися через незгоду сторін (Fravel, 2008, р. 121–123). У 1965 році Мао пішов на відкритий розрив стосунків із СРСР.

У 1980-х роках за Горбачова почалася нормалізація радянсько-китайських відносин. Були відновлені переговори з приводу кордону, які продовжили з того ж місця, де їх закінчили у 1964 році. За основу бралися минулі домовленості та статус-кво. У 1989 році Китай зменшив свої претензії з 1,5 млн. км² до 34 тис. км² (Peugouse, 2016, р. 219).

До розпаду СРСР сторони встигли вирішити тільки питання східного сектора кордону (про що писалось вище), тож Китаю довелося продовжувати переговори уже з трьома незалежними республіками. Китай використовував два підходи: двосторонній, де ухвалювали більшість рішень, та багатосторонній, де у переговорах із одного боку брали участь РФ та центрально-азійські республіки, а з іншого — Китай.

Логіка багатосторонньої співпраці була проста: кордони новостворених республік патрулювали російські військові, а російські дипломати мали необхідні знання щодо історії проблеми та шляхів її вирішення (Fravel, 2008, с. 159). У результаті у 1992 році Китай та сусідні центрально-азійські республіки «підписали [...] документ, у якому сторони «у принципі» погоджуються із визначеним кордоном» (Cabestan, 2010, р. 26–27). Наперед можна зазначити, що претензії Китаю щодо кордону не мали принципової ваги для КНР. Територіальні суперечки здебільшого відбувалися на землях, які не мали для Китаю символічного значення (як Тайвань, Гонконг чи Макао), також на кордоні з Центральною Азією не було територій, які виділялися би багатством мінеральних ресурсів; на порядку денному були безлюдні степи та гори.

У 1993 році почалися переговори з приводу кордону між Китаєм та Казахстаном. Йшлося про 11 суперечливих ділянок кордону. Результати співпраці були зафіксовані у договорі 1994 року, де було вирішено долю 8 ділянок (Указ Президента Республіки Казахстан, 1995) та у додаткових договорах 1997 та 1998 років, де визначили решту (Закон Республіки Казахстан 352–1, 1999). У першому договорі сторони розділили Аласький прохід, Китай отримав землі навколо джерела річки Хоргос і відмовився від решти претензій (Fravel, 2008). Пожвавлення переговорів у другій половині 1990-х років Т. Фревел пов'язав із наростанням нестабільності у КНР (Fravel, 2008, р. 162). Саме у 1997 році відбулося Їнінське повстання уйгурів, яке викликало побоювання у китайської верхівки, що нестабільність може перекину-

тись у сусідній регіон або буде підтриманою сусідніми урядами. У результаті Казахстан, як і решта сусідніх республік, засудив діяльність протестувальників та поновив запевнення у підтримці китайського уряду. У ході переговорів сторони успішно домовилися про розподіл решти територій на останніх трьох ділянках кордону. У 1996 році вперше зібралася комісія для демаркації китайсько-казахського кордону, а у 2001 році повідомлялося про виставлення більше 548 маркерів (Fravel, 2008, p. 163). Остаточно всі формальності було завершено у 2002 році. За результатами переговорів Китай отримав приблизно 34 відсотки від 2420 км² спірних територій.

Вирішення долі китайського-киргизького кордону почалося у рамках багатосторонньої конференції для визначення кордонів Китаю з пострадянськими республіками 1992 року. Переговори були дещо прискорені у 1994 році і у 1996 році був підписаний договір про кордони, в якому сторони домовилися про розділ шести з семи спірних ділянок (Договір між Китайською Народною Республікою та Республікою Киргизстан, 1996). Остання ділянка кордону стосувалась регіону Узонгу-Кууш, її стан визначили у договорі 1999 року (Marat, 2013, p. 128). Переговори з Киргизстаном мали свої складнощі. Китайська сторона зі скепсисом ставилася до режиму Аскара Акаєва, який позиціонував себе як прозахідний політик. До того ж у першій половині 1990-х років Акаєв був єдиним лідером серед центрально-азійських республік, який вирішив провести ґрунтовну лібералізацію режиму, так що свобода слова у Киргизстані дозволяла відкрите обговорення політичних питань. Тож дебати про киргизько-китайський кордон швидко здобули вагоме місце у киргизькому дискурсі, а напливи «зрадофільства» ускладнювали процес ратифікації обох договорів (Peugouse, 2016, с. 220). Особливо гостро киргизьке суспільство сприйняло компроміс, відображений у додатковій угоді 1999 року (Дополнительное соглашение, 1999). За ним Китай отримував 90 000 гектарів регіону Узонгу-Кууш у обмін на дві третини священної гори Хан-Тенґрі. Узонгу-Кууш був одним із небагатьох регіонів, придатним для сільського господарства. Крім того, на цій території була єдина дорога, що об'єднувала три прикордонні пункти Киргизстану, там брали початок річка Сариджаз та власне Узонгу-Кууш (Peugouse, 2016, p. 220). Тому втрата регіону негативно позначилася на економічному розвитку Киргизстану, ускладнила ситуацію з водними ресурсами та патруль кордонів. Ратифікація договору 1999 року проходила на фоні придушення протестів та демонстрацій; режим А. Акаєва на той

час уже еволюціонував у бік «м'якого авторитаризму» (Reimani, 2009, р. 148–149). Проте, незважаючи на явне незадоволення парламенту (Pannier, 2001), договір було ратифіковано у 2002 році. Ратифікація нанесла значний удар по популярності Акаєва і стала одною з причин Тюльпанової революції 2005 року, під час якої Акаєв покинув країну. До влади прийшов Курманбек Бакієв, який активно користувався сінофобськими лозунгами (Laguette, & Reugrouse, 2009), однак жодного договору, укладеного з КНР не розірвав; навпаки, протягом 2009 року було успішно закінчено демаркацію кордону (Marat, 2013). Китай отримав приблизно 32 відсотки від 3656 км² спірних із Киргизстаном територій.

Переговори Китаю з Таджикистаном були найдовшими. По-перше, через громадянську війну у Таджикистані (1992–1997), по-друге, китайці неохоче йшли на поступки таджикам і після війни. На переговорах йшлося про три ділянки кордону: дві відносно невеликі за площею території долини Маркансу та Узбелського проходу та Памірські гори. Обсяг китайських претензій сягав 28 тис. км², що робило Памір найбільшою спірною ділянкою на переговорах із центрально-азійськими республіками (Fravel, 2008, р. 164–165). Протягом громадянської війни у Таджикистані Китай не квапився з переговорами: китайська сторона чекала на стабілізацію у країні режиму Емомалі Рахмона і побоювалася, що тиск на уряд лише посилить популярність ісламістської опозиції. Тож китайсько-таджицькі переговори почалися лише після 1997 року, коли уряд уклав мирний договір із представниками опозиції. У 1999 році було підписано перший договір про китайсько-таджицький кордон, в якому сторони вирішили всі розбіжності, крім памірського сектору (Договір між Китайською Народною Республікою та Республікою Таджикистан, 1999). Китай повністю відмовився від претензій на Узбелський прохід, а долину Маркансу сторони розділили навпіл. Щодо Памірських гір, то Китай пішов на компроміс: китайська сторона зменшила запит на переговорах із 28 до 1 тис. км², визнавши, що первинні вимоги були недоречними. Якщо у переговорах із СРСР це була одна зі «звичайних» суперечок, то тепер виходило, що Китай претендував на 20 відсотків площі Таджикистану. Після перегляду Китаєм своєї позиції, Таджикистан погодився на компроміс. Неформального консенсусу сторони досягли у 2000 році, а офіційно договір було підписано у 2002 році (Fravel, 2008, р. 165–166). Проте ратифікація затяглася до 2011 року (Gleason, 2013). Таджикистан обміняв реалізацію договору на списан-

ня Китаєм частки боргу, який Таджикистан активно накопичував протягом 2000-х років (Rana, & Ji, 2020). Демаркація кордону почалась у 2006 році та була завершена у 2013 році (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, 2013). Тут Китай отримав лише 4 відсотки від 28 430 км² спірних територій.

Характерною рисою переговорного процесу Китаю з сусідніми ЦАР, була заздалегідь визначена компромісна позиція Китаю. Такий хід спочатку здається контр-інтуїтивним. Перша половина 1990-х років — пік слабкості новостворених республік. У Росії проходить «шокова терапія», яка вкрай негативно позначилася на економіці, а сам уряд реформаторів надавав пріоритет у зовнішній політиці європейському напрямку. У центрально-азійських республіках проходить жорсткий економічний спад через розрив традиційних економічних зв'язків із Москвою та втрати економічної допомоги від північного сусіда. За класичною «силовою» логікою було би розумніше використати цей момент для закріплення своєї гегемонії у регіоні, або принаймні вимагати великих концесій. Однак Китай займає прямо протилежну позицію. Щоб її зрозуміти нам потрібно подивитись на ситуацію у північно-західному Китаї, а саме у Сінцзяні.

Сінцзян-Уйгурський автономний район (СУАР) був створений китайською владою у 1955 році, замінивши статус провінції. Він є найбільшим за розмірами серед інших територіальних одиниць Китаю. Площа району становить близько 1,7 млн км². При цьому у регіоні вкрай низька густина населення: за підрахунками 2018 року СУАР на селяє лише 24,8 млн осіб (An Analysis Report, 2021). При цьому у СУАР можна спостерігати характерну для багатьох прикордонних районів КНР етнічну композицію — приблизно половину населення складають національні меншини. Найбільшою серед них є уйгури (12 млн), корінне населення району. На початку правління КПК (1940–1950-ті роки) уйгури складали абсолютну (90 %+) більшість, проте через активну колонізацію китайцями, їхня частка з часом ставала дедалі меншою. Інструментом китайської колонізації стали військові поселення, які, поміж іншим, займалися придушенням неодноразових повстань уйгурів. У мисленні китайських військових переважала концепція «доміно», за якою втрата СУАР означала втрату сусідньої Внутрішньої Монголії, а втрата Внутрішньої Монголії відчиняла двері для наступу на сам Китай (Clarke, 2011). Враховуючи ріст напруження у радянсько-китайських відносинах у 1950-х роках, китайське командування всерйоз розглядало можливість війни з Радянським

Союзом. Страх був посилений історичними прикладами: у 1930-х та 1940-х роках, під час громадянської війни у Китаї, Радянський Союз проводив активну зовнішню політику у Сінцзяні: поставляв зброю та радників місцевим лідерам, підтримував прорадянських політиків (Clarke, 2011). Тому не здається дивним, що у цей час було проведено дві спроби створення на територіях Сінцзяну незалежної уйгурської держави — Східного Туркестану — почасти за сприяння СРСР, що викликало обурення у китайців. Захопивши регіон наприкінці 1940-х років, комуністичний Китай гостро відчував загрозу своєму пануванню, як зсередини (через регулярні повстання уйгурів), так і ззовні (через втручання СРСР у справи регіону). Мао Цзедун намагався «замирити» регіон, інтегрувавши його до китайської політичної системи й водночас ізолювавши від решти світу, особливо від СРСР.

Після приходу до влади Ден Сяопіна у 1976 році ізоляціонізм поступився відкритості. На думку китайського керівництва, інтеграція СУАР у міжнародну торгівлю мала принести економічний розвиток, а той — безпеку через ліквідацію нерівності. Справа в тім, що модернізація Китаю проходила дуже нерівномірно, у результаті чого східні прибережні регіони розвивалися значно швидше, аніж західні. На додачу, в рамках самого регіону китайці найчастіше були багатшими, ніж представники національних меншин, що також обурювало останніх. Відповідно розвиток Сінцзяну та «вирівнювання» його показників стало на порядок денний. До того ж через взаємозалежність, що виникла би внаслідок економічної інтеграції Сінцзяну, можна було «прив'язати» СУАР до Китаю, перетворивши регіон на «міст» до центральних та прибережних провінцій. Водночас основною економічного розвитку вважалась безпечність СУАР, що, якщо не посилювало, то принаймні підтримувало жорсткий контроль регіону місцевим урядом (Clarke, 2011). Протягом наступних років Китай починає поступово проводити економічну лібералізацію у Сінцзяні, що поєднувалося зі зменшенням тиску на національні меншини. СУАР вирішили зорієнтувати на розвиток торговельних відносин зі своїми географічними сусідами — центрально-азійськими (на той час радянськими) республіками. Якраз протягом цього періоду починається нормалізація китайсько-радянських відносин, що полегшило перебіг нової стратегії.

Проте згодом нова стратегія принесла не зовсім бажані результати. Економічний ріст СУАР приваблював китайських переселенців. Саме вони здебільшого і отримували нові робочі місця, а уйгури, замість

робочих місць, здобули ненависних сусідів-китайців. Ріст китайсько-го населення, з одного боку, викликав незадоволення національних меншин, із якими Китай так хотів примиритися, з іншого — напади на китайців у результаті міжетнічних зіткнень викликали негайну реакцію уряду у вигляді масових арештів (Clarke, 2011). У 1990-х роках двома хвилями проходять масові протести уйгурського населення: у 1990 та 1997 роках відповідно. Саме у цей час центрально-азійські республіки проголошують свою незалежність.

Зважаючи на таку вагому роль, яку для Китаю грає Сінцзян, Майкл Кларк підкреслив, що зовнішня політика КНР щодо ЦАР у цей час та у майбутньому прямо пов'язана з питаннями безпеки Сінцзяну, і що Китай, реагуючи на розпад СРСР, розглядав ЦАР крізь призму своїх проблем у СУАР (Clarke, 2011, р. 99). На основі цієї логіки серед спеціалістів існував широкий консенсус із приводу сутності зовнішньої політики Китаю щодо ЦАР у 1990-х роках: Китай хотів здобути союзників у регіоні, щоб виключити будь-яку загрозу своєму пануванню у Сінцзяні ззовні та зсередини. Для цього потрібно було: а) вирішити питання кордонів для чіткого їх контролю; б) «відкрити» Сінцзян економічно, розширивши торговельні стосунки із сусідами; в) максимально обмежити вплив уйгурських угруповань ззовні. Відповідно, стратегія натиску лише погіршила би зовнішньо- та внутрішньополітичні позиції Китаю, бо за мовчазною згодою пострадянських республік крилася би ненависть, яка могла сприяти подальшій ізоляції Китаю, що було би катастрофою для уряду, зважаючи на контекст подій, описаних на початку розділу. Натомість, завдяки компромісу Китай вправно виконав всі вищезазначені завдання: у переговорах із сусідами питання кордонів нарешті було вирішено. Торговельні та безпекові угоди супроводжували переговори про кордони. Так Китай здобув гарантії всіх сусідніх ЦАР сприяти викриттю уйгурських угруповань, що несуть загрозу КНР. У 1996 році було створено «Шанхайську п'ятірку» (КНР, РФ, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан), де питання патрулювання кордону та зменшення збройних сил на прикордонних територіях (демлітаризація внаслідок нормалізації) було виведено на рівень багатосторонньої взаємодії. І у подальшому зібрання «п'ятірки» стали основою для співпраці держав у галузі безпеки, економіки (особливо енергетики), культури та транспорту.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що Китай спочатку не мав стратегії для взаємодії із ЦАР: незалежність республік, як і розпад СРСР, були неочікуваною подією для всіх. На перших порах зовніш-

ня політика Китаю формально ґрунтувалася на загальних принципах «мирного співіснування», висунутих Мао Цзедунгом за перших часів існування КНР. Така узагальнена позиція свідчила про неготовність китайського уряду до появи нових незалежних держав і, як наслідок, відсутність особливого підходу до ЦАР. Основні імперативи зовнішньої політики КНР формувалися у відповідь на міжнародні зміни і тому мали реактивний характер. При цьому яскраво видимою була спроба Китаю вирішити внутрішні проблеми («заспокоєння» Сінцзяну) за рахунок співпраці із ЦАР. Таким чином, переговори про встановлення спільних кордонів між Китаєм та центрально-азійськими республіками у 1990-х роках відіграли основоположне значення для встановлення добросусідських стосунків між ЦАР та Китаєм. За спиною місцеві еліти мали радянський наратив про китайську загрозу, що потенційно могло ускладнити відносини зі східним сусідом. Проте негативне ставлення було послаблене компромісною позицією китайських дипломатів, що дозволило відносно швидко перейти від обговорення лінії кордону до її демілітаризації та проведення заходів для підвищення довіри між сторонами. Таке «поблажливе» ставлення надалі виділятиме Китай з-поміж інших великих та середніх партнерів ЦАР — ЄС, США, РФ, Туреччини та Ірану.

7.2. ПИТАННЯ КОРДОНУ КНР ІЗ ІНДІЄЮ

Після заснування Республіки Індія уряд передбачав, що Індія залишиться у межах, встановлених британською адміністрацією, проте, після появи Китайської Народної Республіки на мапі світу стало очевидно, що їхні припущення не виправдаються.

Точкою відліку прикордонного конфлікту між Індією і Китаєм прийнято вважати 1950 рік. Із приходом КПК до влади в Китаї КНР анулювала Сімлянську угоду, підписану в 1914 році Британською Індією, Тибетом і Китаєм. Отже, Китай не визнав лінію Мак-Магона як законний кордон із Індією. У 1950 році Тибет було захоплено і включено до складу КНР, що викликало проблему, оскільки кордон між Тибетом та Індією проходив по лінії Мак-Магона, яка оскаржувалася Китаєм. Отже, наразі східний кордон КНР та Індії є невизначеним.

Дефініція «лінія фактичного контролю» використовується для позначення прикордонних спірних територій та досі невизначеної чіткої межі. Лінія фактичного контролю (далі ЛФК) складається з

трьох спірних секторів: західного, східного і середнього. У середньому секторі до недавнього часу напружених ситуацій практично не було. Східний сектор став першим, у якому спалахнув конфлікт. Як було сказано вище, суперечка у східному секторі відбувається в основному навколо лінії Мак-Магона і території, яка раніше називалася Північно-східним прикордонним агентством (NEFA), нині провінція Аруначал-Прадеш Індії і частина провінції Ассам. Західним сектором стала також створена англіцями лінія Джонсона, на базі якої спірний регіон Аксай Чин входив до складу колишньої провінції Індії Джамму і Кашмір.

У 1951 році Індія і Китай підписали угоду з 17 пунктів, в якій Індія визнавала суверенітет Китаю над Тибетом, але це призвело до іншої проблеми — власності регіону Таванг. Важливість цього району була обумовлена тим, що тут знаходилася одна з найбільш шанованих буддистських святинь; в тому ж році Індія взяла її під свій контроль. Спочатку Індія вважала, що якщо Тибет не стане частиною Індії, він повинен залишитися буферною зоною між двома країнами, але в 1952 році все ж визнала Тибет регіоном КНР (Astarita, 2013).

У 1954 році було укладено ще одну угоду про статус Тибету — Індія визнала, що Тибет належить Китаю. Індія повинна була вивести військові сили з Тибету, але відсутність чіткого кордону між Тибетом та Індією ускладнювала цей процес. У той час політика Китаю щодо Тибету, а саме здійснення реформ, руйнування монастирів і т. ін., призвела до того, що у Східному Тибеті спалахнув бунт, який означував провал Китаю.

Хоча в 1956 році, після переговорів Далай-лами і Чжоу Еньлая, реформи були відкладені на п'ять років, це не припинило невдоволення, ситуація вийшла з-під контролю і переросла у повстання проти китайської влади в березні 1959 року. Коли Китай направив війська для придушення повстання, він перетворив китайсько-індійський кордон на мілітаризовану область, і невирішене прикордонне питання надзвичайно актуалізувалося. Особливо це було актуально у районах НЕФА і Аксай Чин.

Варто відзначити, що до цієї війни особливих терть у західній зоні не було, однак, підігріте ситуацією у східному секторі, невдоволення КНР тим, що Аксай Чин належить Індії, посилювалося. Хоча Аксай Чин є безлюдним плато, воно має велике значення для Китаю як сполучна ланка між Сінцзян-Уйгурським і Тибетським автономними районами. Крім того, відносини між двома сторонами загострювали-

ся тим, що Далай-лама перебував у вигнанні в Індії (на запрошення індійського уряду) і Китай припускав, що уряд Джавахарлала Неру був пов'язаний із тибетськими революціонерами.

Уряд Неру намітив напрямки, яким повинна слідувати політика Індії щодо Тибету, а саме: забезпечення національної безпеки Індії, симпатії до тибетського народу та водночас збереження дружніх відносин із Китаєм. Спираючись на ці установки, Індія, після появи китайських військових у Гімалаях, направила туди свої військові підрозділи для забезпечення територіальної цілісності і національної безпеки країни. Китай зупинив просування своїх військових сил на лінії, яку КНР вважала де-факто кордоном. Чжоу Еньлай запропонував вивести війська обох сторін у обох секторах, але Неру відмовився.

У тому ж році Чжоу Еньлай запропонував Джавахарлалу Неру зустрітися на нейтральній території і обговорити проблему кордону. Зустріч відбулася в Нью-Делі. Щоб зрозуміти позицію КНР, варто окреслити контекст: політика Мао поставила країну на межу катастрофи, країна була слабкою і нестабільною. Переговори проходили з 20 по 25 квітня 1960 року. КНР була налаштована на компроміс: Індія мала поступитися КНР Аксай Чин, а Китай, зі свого боку, зодною СВПА. Однак Індія твердо вирішила не поступатися територіями, оскільки це не в її національних інтересах. Неру заявив, що дії НВАК в Гімалаях завдали шкоди національній безпеці країни, і що Китай окупував Аксай Чин і Тибет. Чжоу, в свою чергу, заявив, що КНР не визнає лінію Мак-Магона і що території, які, на думку Індії, вони окупували, тисячоліттями належали Китаю. У ході переговорів не було досягнуто згоди ні з одного з порушених питань. Наприкінці сторони опублікували комюніке, в якому передбачалося, що двосторонні зустрічі експертів почнуться у червні, що, втім, також не призвело до угоди. Ситуація ускладнилася, коли Індія встановила прикордонні пости на спірних територіях й звинуватила Китай у незаконному будівництві доріг у районі Аксай Чин.

Улітку 1962 року почалася війна. 20 жовтня 1962 року НВАК атакувала індійські війська і почала просуватися в обох секторах (західному та східному), просунувшись на 160 км вглиб Індії. Важливо відзначити, що війна відбувалася на тлі змін у прикордонній політиці Китаю, прагнення КНР очолити афро-азійський світ, вирішення прикордонних суперечок із Бірмою та Непалом, що потрясло створену Неру коаліцію проти Китаю. Наслідком цього збройного конфлікту було встановлення контролю Китаю над районом Аксай Чин.

За цією прикордонною війною слідувало чергове військове зіткнення на спірних територіях — у Сіккімі і на гірському перевалі Нату-Ла. У рамках цього зіткнення також мали місце тертя між Індією та Китаєм через Доклам, який зображувався як частина Бутану з 1961 року. Для КНР плато Доклам має стратегічне значення, так як дозволяє контролювати Сілігурі, що стурбувало Індію (конфлікт у цій зоні знову розгорівся у 2017 році) (Менон, 2018, р. 72).

Причини зіткнень крилися не тільки у тому, що КНР порушила кордон, побудувала свої укріплення на північній частині Нату-Ла і, на думку Індії, загони НВАК вирили траншею на індійській території, на що Індія відповіла зведенням паркану з колючого дроту. Також до причин можна віднести події 1965 року, що передували цим зіткненням — КНР, маючи намір допомогти Пакистану в індо-пакистанській війні, не раз вимагала від індійської сторони звільнити Ната-Ла і Джелеп-Ла, але індійські військові відмовилися покинути Ната-Ла, оскільки це дало би перевагу китайській стороні.

Спочатку китайські солдати протестували на словах проти того, що індійські військові не покинули Нату-Ла й проти будівництва огорожі, а Індія навіть призупинила будівництво, але через два дні індійські солдати продовжили зміцнювати огорожу, що призвело до зіткнень і протестів китайських солдатів, які переросли в перестрілку. За зіткненням у Нату-Ла слідувало зіткнення в Чо-Ла 1 жовтня, яке тривало недовго. Індія успішно його відбила (Brig, 2020). Хоча це вважається останнім масштабним збройним зіткненням на кордоні, воно не останнє, в якому застосовувалася вогнепальна зброя.

Наступне зіткнення відбулося 20 жовтня 1975 року в Тулун-Ла, Аруначал-Прадеш. Цьому передувало включення Сіккіму в травні до складу Індії; в КНР це сприйняли як захоплення. Китайські військові влаштували засідку, під час бою загинули 4 індійських солдата. Індія стверджувала, що «китайці перетнули лінію фактичного контролю і влаштували засідку в Індії», а КНР — що «це був акт самооборони, оскільки першими кордон перетнули індійські солдати» (Shukla, 2020).

У 1976 році відбувся обмін послами, обидві сторони заявили, що нормалізація відносин відповідає їхнім інтересам. У 1979 році міністр закордонних справ Індії Атал Біхарі Ваджпай під час візиту до Китаю з метою обміну думками щодо нормалізації індо-китайських відносин під час зустрічі з міністром закордонних справ КНР Хуан Хуа заявив, що проблема кордону є найбільшою перешкодою на шляху

нормалізації відносин і з метою поліпшення і розвитку своїх відносин обидві сторони повинні дотримуватися п'яти принципів мирного співіснування. (Beijing Review, 1979). Під час зустрічі Ваджпайї та Ден Сяопіна Голова КНР запевнив, що ця проблема може бути вирішена шляхом мирних консультацій і прикордонне питання не повинно зупиняти обидві сторони від розвитку співробітництва у різних сферах: культурі, торгівлі тощо. Ці зустрічі стали першими візитами високого рівня з часу візиту Д. Неру до Китаю та першими кроками на шляху переговорного процесу з прикордонного питання (Mishra, 2004).

У 1976 році відносини на рівні послів між КНР та Індією були відновлені. Індіра Ганді могла піти на це, тому що ситуація на кордоні знову загострилася через протест КНР проти приєднання Сіккіму до Індії і розгортання загонів КНР на стратегічних позиціях у районі ЛФК. У Белграді в 1980 році відбулася зустріч Хуа Гофена і Індіри Ганді, в ході якої було відзначено, що обидві сторони зацікавлені у пошуку вирішення прикордонного спору шляхом переговорів і у встановленні добросусідських відносин. КНР пропонувала Індії стати поступливішою, але І. Ганді не стала відступати від колишніх позицій. Делі й заявила, що Індія не може вести предметну дискусію з КНР, поки не звільнить кожен фут індійської території.

З 1981 року почалися переговори між Індією та КНР про пошук шляхів вирішення прикордонного питання. Переговори тривали з 1981 по 1988 рік і включали вісім раундів: перші чотири були присвячені встановленню основних принципів, а останній — обговоренню і врегулюванню ситуації на місцях; цей ланцюжок переговорів і консультацій завершився візитом Раджива Ганді до КНР і укладенням спільного комюніке.

Щоб зрозуміти майбутні угоди (1993, 2003, 2005, 2012, 2013) щодо лінії фактичного контролю та позицію обох держав, необхідно зупинитися на раундах цих переговорів.

Як зазначалося вище, перші чотири раунди були присвячені встановленню основних принципів і тривали з 1981 по 1982 рік. У ході перших переговорів Ден Сяопін висунув пакетні пропозиції, які передбачали збереження статус-кво і невеликі поступки з обох сторін. Міністр закордонних справ Н. Рао відкинув ці пропозиції, заявивши, що їх прийняття Індією буде означати ототожнення агресора та жертви і легалізує статус територій, які Китай взяв силою. Під час другого, третього і четвертого раундів сторони погодилися, що їм слід розвивати зв'язки у різних сферах і не дозволяти прикордонному питанню

заважати цьому. Ці чотири раунди у цілому були успішними (Ganguly, 1989).

Що стосується останніх чотирьох турів з 1982 по 1988 рік, то вони проходили у більшій напрузі по ряду причин: І. Ганді діяла з прицілом на вибори 1985 року, але після її вбивства нова влада не захотіла виступати з необдуманими ініціативами. Політика Китаю спочатку пом'якшилася, але потім стала ще більш радикальною. Також на переговори вплинув інцидент у долині Сумродонг Чу і надання Індією спірної території СВПА статусу провінції Аруначал-Прадеш (Ganguly, 1989).

На п'ятому раунді переговорів КНР схилилася до вирішення питання у східній ЛФК щодо лінії Мак-Магона, а в західному секторі вимагала деяких територій у районі Аксай Чин, але Індія знову відмовилася йти на поступки. Говорячи про наступний раунд, слід підкреслити, що позиція КНР була більш напористою: КНР знову висунула пропозицію про поступки, але на цей раз заявила, що кордон має пролягати по Гімалайському хребту, на південь від лінії Мак-Магона (Ganguly, 1989).

Сьомому раунду передував інцидент у Сумродун Чу; велика частина переговорів була присвячена вирішенню цієї ситуації. Позицію сторін можна охарактеризувати як непохитну (Китай) та обережну (Індія). Було домовлено, що сторони будуть уникати подібних інцидентів у прикордонних районах у майбутньому, щоб переговори знову не ускладнювалися. Варто відзначити, що міністр закордонних справ Індії висунув пропозицію — Китай повинен вивести свої військові сили з Ваньдуна, у той час як Індія зобов'язується не патрулювати цю зону, поки не зійде сніг. На восьмому раунді переговорів обидві сторони підтвердили необхідність уникати конфліктів у прикордонних районах, які можуть погіршити ситуацію, та продовжувати працювати в напрямку встановлення та вдосконалення економічних, торговельних та культурних відносин (Ganguly, 1989).

Що стосується статусу долини Сумродонг Чу, то варто вказати, що вона вважалася нейтральною територією (після війни 1962 року) і не патрулювалася до 1980 року. Однак у 1981 році Індія відновила патрулювання цієї зони, а з 1986 року КНР почала будувати там свою інфраструктуру (Basu, Shukla, 2020). На момент інциденту країни були досить близькі до війни. Індія не хотіла війни з Китаєм і була схильна вирішити проблему дипломатичним шляхом: пропонувала Китаю вивести свої війська і обіцяла не окупувати цю територію зі свого

боку, але КНР відмовилася. Інциденту також сприяло нарощування Китаєм військової потужності на сході, на що Індія, яка вважала береги річки Сумродонг своєю територією, вирішила відповісти, провівши операцію «Сокіл», розроблену генералом Сундарджі. Операція «Сокіл» була обумовлена відсутністю хороших доріг для перекидання військ за межі Таванга і мала на увазі перекидання індійських військ та їх постачання за допомогою гелікоптерів. Незабаром індійська армія зайняла ключові позиції, однією з яких був хребет Хатунг Ла, з якого було видно долину Сумродонг Чу. КНР також почала перекидати війська, і на початку 1987 року армії опинилися практично вічна-віч на Хатунг Ла. Ситуація ускладнювалася тим, що Індія надала СВПА статус провінції Аруначал-Прадеш, куди увійшли території, на які претендувала КНР. Це призвело до невдоволення Китаю і його прохання про територіальну концесію в Аруначал-Прадеш (у регіоні Таванг). Також навесні 1987 року була проведена операція «Шахівниця» — військові навчання, які дозволили поліпшити положення індійських солдатів у Гімалаях (Basu, Shukla, 2020). Важливо відзначити, що до кінця 1980-х років Індія вже мала достатньо військових сил, щоб відбити напад Китаю, і військові навчання були скоріше демонстрацією її військової могутності. Одним із розробників операції «Шахівниця» був генерал Сундарджі. Він наполягав на якнайшвидшій розробці проекту будівництва дороги до ЛФК для перекидання військ. До травня обстановка у районі Сумродонг Чу стала більш напруженою. Після переговорів у серпні між міністром закордонних справ Індії та представником Китайської Народної Республіки напруженість почала спадати. Обидві сторони почали відводити війська. Ця зустріч сприяла подальшому візиту прем'єр-міністра Раджива Ганді до Китаю.

Цей інцидент був повністю вирішений дипломатичним шляхом через 9 років, у 1995 році: обидві сторони домовилися прибрати з цього району 2 поста і запобігти ескалації подібних ситуацій у прикордонних районах у майбутньому. За час конфлікту не було зроблено жодного пострілу, що вже є свідченням бажання обох сторін уникнути жертв і вирішити конфлікт шляхом переговорів.

23 грудня 1988 року Раджив Ганді відвідав Китай, і це був перший візит прем'єр-міністра після візиту Д. Неру. Сторони підписали угоду про співробітництво у галузі науки і техніки та цивільної авіації, відбувся широкий обмін думками щодо вирішення прикордонного питання та інших проблем двосторонніх відносин. Країни висловили

зацікавленість у розвитку і подальшому поліпшенні дружніх і добросусідських відносин, основою для яких були п'ять принципів мирного співіснування, а саме: повага суверенітету і територіальної цілісності, взаємний ненапад, невтручання у внутрішні справи, рівність і взаємна вигода, мирне співіснування. Що стосується прикордонного питання, сторони вирішили створити Спільну робочу групу для вироблення рішення з цього питання, підтвердивши намір вирішити проблему шляхом переговорів (Sino-Indian Joint Press Communique, 1988).

Із 30 червня по 4 липня 1989 року відбулося перше засідання Спільної робочої групи з метою обміну думками щодо поліпшення двосторонніх відносин і шляхів вирішення прикордонної проблеми. Обидві країни заявили, що вживатимуть заходів для зміцнення довіри. На другому засіданні 30 серпня — 1 вересня 1990 року було узгоджено механізм зустрічей військовослужбовців для підтримки миру і спокою в прикордонних районах. На третій зустрічі в травні 1991 року міністр оборони Індії вказав, що останнім часом КНР не робила ніяких дій, які могли б загрожувати безпеці Індії. Беручи до уваги контекст змін у системі міжнародних відносин, що відбулися у 1990-х роках і аналізуючи вищевказані зустрічі, можна відзначити, що цей час був сприятливим для відносин між Індією і Китаєм, не було прикордонних сутичок, які могли б загострити конфлікт, але і великого прогресу у вирішенні прикордонного питання також не було (Mishra, 2004).

Із 1992 року почався процес узгодження того, де має розташовуватися ЛФК, оскільки деякі ділянки ЛФК обидві сторони сприймають по-різному, через що деякі райони патрулювання накладаються один на одній (лінія фактичного контролю не дорівнює кордону). Відсутність узгодженого розмежування ЛФК стала каменем спотикання у переговорному процесі. Китай запропонував розглядати лінію від 7 листопада 1959 року як ЛФК, але Індія з цим не погодилася і запропонувала лінію від 8 вересня 1962 року, яка не включає території, окуповані Китаєм під час війни. Забігаючи наперед, варто відзначити, що ЛФК, із якою погодилися би обидві сторони, до сих пір не встановлена. Дискусія завершилася прийняттям рішення про те, що лінія фактичного контролю повинна бути визначена, що було закріплено в угодах 1993 і 1996 років. Експертна група, що складалася з військових і дипломатів, була створена для вироблення шляхів вирішення розбіжностей між двома сторонами.

«Угода про збереження миру і спокою на прикордонних територіях» 1993 року стала першою угодою, яка стосувалася тільки кордону. У цій угоді зазначено, що заходи довіри повинні базуватися на рівному захисті сторін, військові сили в прикордонних зонах повинні залишатися на мінімальному рівні. Однак ідея рівної безпеки не була реалізована.

Угода 1996 року стосувалася заходів зміцнення військової довіри, в якій сторони підтвердили, що жодна зі сторін не повинна застосовувати військову силу проти іншої, щоб не порушувати мир і спокій у прикордонних районах. КНР та Індія встановили заходи щодо присутності військових сил у районі проведення навчань, авіаційних польотів, а також вказали на дії, які сторони повинні вжити для того, щоб не допустити переростання конфлікту у військове зіткнення у разі ненавмисного перетину кордону в силу неминучих обставин або природних умов.

Наприкінці XX століття ці дві угоди лягли в основу розвитку відносин між Індією і Китаєм у контексті невирішеного прикордонного питання і збереження спокою на спірних територіях у районі ЛФК.

До 2002 року процес обговорення точного призначення ЛФК застопорився, але період від укладення угоди 1996 року до 2007–2008 років можна охарактеризувати як відносно стабільний, хоча спостерігалися скачки у відносинах. І Китай, і Індія намагалися уникнути провокацій, дотримуючись заходів зміцнення довіри. Крім того, обом країнам було відомо про пункти, які патрулювалися з обох сторін і патрульні загони не перебували в прямому контакті (Menon, 2016).

Перш ніж перейти до інцидентів, що мали місце на початку ХХІ століття, варто згадати документи 2003 і 2005 років: Декларацію про принципи відносин і всебічного співробітництва та Угоду про політичні параметри і керівні принципи вирішення прикордонного питання відповідно.

Значення декларації 2003 року впливає з офіційного визнання Тибетського автономного району частиною території Китайської Народної Республіки і ствердження, що Індія не дозволить тибетцям брати участь у будь-яких антикитайських політичних рухах в Індії.

Угода 2005 року підтверджує, що кордон має бути демаркований і узгоджений обома сторонами. Як у Декларації 2003 року, так і в угоді 2005 року обидві сторони наголошували на своєму прагненні вирішити прикордонне питання мирним шляхом (Declaration on Principles for Relations and Comprehensive Cooperation, 2003).

Також у 2005 році було підписано протокол про умови здійснення заходів довіри у військовій сфері у районі ЛФК, в якому знову прописані пункти щодо дій про недопущення ескалації у разі виникнення інцидентів у прикордонній зоні. Крім того, в протоколі зазначалося, що обидві сторони повинні утриматися від проведення масштабних військових навчань поблизу ЛФК, щоб це не вважалося провокацією з боку жодної зі сторін (Protocol between the Government of the Republic of India and the Government of the People's Republic of China, 2005).

Говорячи про 2005 рік, слід звернути увагу на те, що у цьому році КНР офіційно визнала Сіккім частиною Індії і навіть була схильна погодитися на посідання Індією місця в РБ ООН. Варто також відзначити, що у 2008 році торговий шлях через Нату-Ла в Сіккімі був знову відкритий.

Однак, деякі моменти затьмарили картину відносин між двома країнами, як, наприклад, інцидент 2007 року, коли КНР відмовила у видачі візи офіцеру з Аруначал-Прадешу, який повинен був відвідати Китай під час ознайомчої поїздки, після чого Індія згорнула цей візит. Із 2006 року Індія почала розширювати інфраструктуру в прикордонних районах, аргументуючи це реакцією на напористу політику КНР, а Китай висловив невдоволення недовірою з боку Індії. Індійська армія стала патрулювати спірні території частіше і у більшій кількості, що загрожувало військовій перевазі Китаю і його перевазі на кордоні. Наполегливість Китаю у переговорах також була спрямована на заморожування існуючого балансу сил (дисбаланс, у якому Китай переважав) і призупинення розвитку Індією інфраструктури в прикордонних районах (Menon, 2016). Ще одним інцидентом, який сприяв зростанню напруженості на кордоні, став візит Далай-лами у Таванг у 2009 році, який Китай міг розцінити як провокацію.

Одним із важливих документів стала Угода про створення робочого механізму консультацій та координації з прикордонного питання, укладена 17 січня 2012 року. За цим документом, робоча група складалася з дипломатів і військових; їх завданням було знайти рішення питань або конфліктів в прикордонній зоні, які могли поставити під загрозу мир і спокій. Але саме по собі вирішення прикордонного питання не було їхнім завданням.

Наступний інцидент — це інцидент у Депсангу в 2013 році. 15 квітня біля бази Даулат-бег-Олді невеликою групою китайських солдатів на індійській стороні ЛФК був створений табір із трьох наметів, на

що індійські солдати відповіли тим же, встановивши свої намети у ста метрах. Цей інцидент стався тому, що на думку КНР, розвиток Індією інфраструктури відбувався занадто активно за відсутності чіткого зазначення лінії фактичного контролю.

На відміну від інциденту в Сумродонг Чу, на вирішення якого пішло 7 років, інцидент у Депсангу було вирішено за 20 днів переговорів. Це було пов'язано не тільки з існуванням працюючого механізму, але і з міжнародною обстановкою, оскільки Китай побоювався, що великі держави можуть допомогти Індії. Сторони домовилися повернутися до статус-кво і вивести свої обидві табори з цього району.

Однак, незабаром після цього випадку, аналогічна ситуація сталася в Чумарі. Китайські військові розбили табір, протестуючи проти конструкцій, схожих на «бляшані банки», встановлених Індією в цьому районі, який китайська сторона вважала бункерами і вимагала їх прибрати. Цей інцидент також був вирішений дипломатичним шляхом — Китай зняв свої намети, а Індія прибрала свої конструкції (Dutta, 2017).

Варто звернути увагу на ставлення суспільства та презентацію цих інцидентів засобами масової інформації: індійські ЗМІ писали, що головною метою агресора, КНР, є обмеження впливу Індії та взяття під свій контроль усіх спірних територій, тоді як китайські ЗМІ скоріше замовчували цю проблему. Всупереч заявам Індії, Китай стверджував, що не робив нічого поганого, оскільки його дії були відповіддю на провокації з боку Індії (Saint-Mezard, 2013).

23 жовтня 2013 року було підписано «Угоду про співробітництво та захист кордонів». У документі було зазначено, що охорона миру в прикордонних районах буде здійснюватися шляхом обміну інформацією про військові навчання, боротьбу з контрабандою, виявлення предметів або осіб, які можуть перетнути кордон. Також були описані механізми охорони кордону: періодичні зустрічі прикордонного персоналу ЛФК, зустрічі на більш високому рівні та засідання робочої групи.

Наступний конфлікт не змусив себе чекати. У вересні 2014 року під час візиту до Індії Сі Цзіньпіна стався інцидент у Демчок (невелике село поблизу Чумара, з населенням близько 80 жителів). Під час патрулювання індійські військові помітили, що підрозділи НВАК привезли до цього району важку техніку, щоб побудувати дорогу. На думку Індії, це була індійська територія, а на думку Китаю — це територія Тибетського автономного району. Під час переговорів цей ін-

цидент активно обговорювався главами держав, і через тиждень сторони домовилися про виведення військ, а військовослужбовці НВАК повернулися на свої попередні позиції.

Під час візиту Нарендри Моді до Китаю солдати НВАК також були помічені у великій кількості на індійській стороні. Деякі дослідники відзначали, що причиною таких дій НВАК могло бути прагнення КНР чинити тиск на Індію та підштовхнути її до заморожування ситуації в регіоні, що вони намагалися нав'язати з 2006 року. Крім того, Китай мав намір продемонструвати військову перевагу і змінити баланс сил у прикордонних районах на свою користь. Позиція Індії з цього питання залишалася такою ж, як і за часів Неру — вирішення прикордонного питання шляхом переговорів і без будь-яких поступок території.

Конфлікт у Докламі, який відбувся у серпні 2017 року, торкнувся трьох країн — крім Індії та Китаю в ньому був задіяний Бутан. Доклам — спірна територія Китаю і Бутану. Коли КНР почала будувати там свої дороги, Бутан, будучи раніше союзником Індії, звернувся до Індії за допомогою у вирішенні ситуації. У результаті сталося зіткнення між індійськими солдатами, які прийшли вимагати від Китаю припинити будівництво дороги, і китайськими солдатами, які вимагали, щоб Індія вивела військових і визнала суверенітет Китаю у Докламі.

Після цього були проведені переговори на високому рівні, які проходили у контексті саміту БРІКС; міжнародна підтримка була на боці Індії у цьому питанні. Сторони вивели свої війська з цієї зони, повернулися на свої позиції до 16 червня, а КНР зобов'язалася не будувати свої дороги, поки Доклам є спірною територією (Dutta, 2017).

Наступне зіткнення сталося у долині Гальван у червні 2020 року. Цьому передувала стурбованість Китаю будівництвом Індією дороги у 2019 році у районі Даулат-бег-Олді, а також нарощуванням військової сили з обох сторін. Китай був звинувачений Індією у перетині ЛФК і навпаки, Китай звинуватив Індію, оскільки, на їхню думку, Гальван знаходиться на території, контрольованій Китаєм. Також сталося зіткнення на березі озера Пангун-Цо. Після зустрічі двох командувачів, було прийнято рішення про створення буферної зони і розведення військ. Індійці все ще спостерігали за китайським табором на своєму боці ЛФК. Це переросло у бійку, яка закінчилася загибеллю близько 20 індійських солдатів і 5 китайців. 16–17 червня відбулися переговори між командувачами корпусів Індії та Китаю і було прийнято рішення про розведення армій. Індія вимагала відновлення

статус-кво, а Китай стверджував, що долина Гальван знаходиться на китайській стороні ЛФК (Kaushik, & Roy, 2020).

Китай почав зміцнювати свої позиції у цьому районі і побудував вертолітний майданчик біля Пангун-Цо, а індійці зайняли деякі стратегічні висоти на півдні Пангонг-Цо і Чесін Ла. У вересні у районі Пангун-Цо відбулася ескалація, тому що індійські війська зробили попереджувальні постріли, що спонукало НВАК вжити заходів для стабілізації ситуації. Але насправді це зовсім не стабілізувало ситуацію (Singh, 2020).

Після переговорів було прийнято рішення про виведення військ, але, хоча вони це зробили у районі Гарячих джерел, на інших спірних ділянках уздовж кордону обидві країни зосередили велику кількість сил і переговори про їх виведення зайшли у глухий кут. Обидві сторони звинувачували одна одну в тому, що рішення проблеми не знайдено.

Таким чином, прикордонне питання між Індією і Китаєм залишається невирішеним до цього дня, а в останні роки частішали зіткнення, ескалація яких може зашкодити досягнутому раніше прогресу.

У ході прикордонного конфлікту можна виділити кілька основних фаз: війна і збройні зіткнення, початок переговорів і самітів, врегулювання інцидентів без застосування сили, укладення угод про мир і спокій в прикордонних зонах, демаркація кордону, заходи зміцнення довіри, а також ескалація конфлікту після інциденту в долині Гальван.

Обидві сторони конфлікту твердо стояли на своїх позиціях і чинили тиск на опонентів, крім того, врегулювання ускладнювалося занепокоєнням індійської сторони щодо прагнення КНР посилити свій вплив у Непалі, М'янмі і Бангладеші, а також підтримкою КНР Пакистану.

Однак, сьогодні ситуація у світі змінилася і ця зміна вплинула на прикордонний конфлікт між Індією та Китаєм. Крім того, обидві сторони прагнуть зайняти провідні ролі в азіатському регіоні. Отже, обидві сторони наразі націлені на зближення і пошук компромісу. Глави МЗС обох країн говорять про те, що країнам необхідно «говорити одним голосом», знижувати напругу в зоні ЛФК, продовжувати співпрацю в економічній, культурній, науковій та інших сферах, а також більш активно шукати шляху до компромісу. Можна припустити, що в найближчі роки відбудуться суттєві зрушення в процесі врегулювання прикордонного конфлікту між Китаєм та Індією.

7.3. МОРСЬКІ КОРДОНИ КНР У ПІВДЕННО-КИТАЙСЬКОМУ МОРІ

Південно-Китайське море (ПКМ) є частиною напівзамкнутого моря Тихого океану біля берегів Південно-Східної Азії, між півостровом Індокитай, островами Калімантан, Палаван, Лусон і Тайвань. Море лежить над затонувим континентальним шельфом.

Конфлікт у цьому регіоні обумовлюється тим, що на акваторію моря, навколо мілини та островів морської зони, різною мірою претендують Китай, Філіппіни, Малайзія, Бруней, В'єтнам та Тайвань. Отже, територіальні претензії накладаються одна на одну. Проте одна держава заявляє про свої права особливо голосно; це Китайська Народна Республіка, яка не лише заперечує морські кордони своїх сусідів, а й намагається у такий спосіб установити свою гегемонію над кордонами з морем та країнами. Попри те, що всі приморські країни, за винятком КНР та Китайської Республіки, на початок ХХІ століття входять до військово-економічного альянсу — Асоціація держав Південно-Східної Азії (АДПСА), — море залишається ареною суперництва за його ресурси. ПКМ — регіон величезної економічної та геостратегічної значущості. Через нього проходить одна третина світового морського судноплавства, щорічний товарообіг якого перевищує 3 трильйони доларів США.

Одною з основних причин конфлікту є природні ресурси. Вважається, що під морським дном знаходяться величезні запаси нафти та природного газу. Відповідно звіту про дослідження ПКМ, відомо більше 10 нафтогазових басейнів із загальною площею 852 400 кв км, що становить 48,8 % усієї площі континентального шельфу. Показані запаси нафти у регіоні становлять близько 1,2 км³ (7,7 млрд. барелів), а загальний обсяг оцінюється в 4,5 км³ (28 млрд барелів). Запаси газу оцінюються приблизно 7 500 км³ (266 трильйонів кубічних футів). Отже, у звіті Управління енергетичної інформації США за 2016 рік загальні оціночні запаси нафти були збільшені до 11 мільярдів барелів.

Море також є багатим на біологічні ресурси, які мають вирішальне значення для продовольчої безпеки мільйонів жителів Південно-Східної Азії, це близько 900 видів риби: тунець, південний оселедець, сардини, скумбрія, летючі риби, акули, пеламіда, горбань, карась, пильчак, ставрида, саурида, барабуля, камбала, морський сом. У морі крім риби ведеться вилов морських черепах, устриць і трепангів. На ПКМ припадає близько 12 % світового улову риби. Для КНР рибо-

ловля та аквакультура — стратегічна галузь, що дає близько 3 % ВВП і виручку близько \$279 млрд щорічно. За дослідженнями, проведеними Департаментом навколишнього середовища та природних ресурсів Філіппін, рибні запаси у цьому районі останнім часом значно зменшилися, у зв'язку з чим країни стали використовувати заборони на риболовлю як спосіб затвердження своїх претензій на суверенітет (Fu, & Wu, 2016).

Деякі острови складають епіцентр територіальної суперечки, складаючи область, яка охоплює приблизно все Південно-Китайське море. Острови ПКМ обчислюються сотнями, хоча найбільші та спірні території включають острови Спратлі, Пратас, Маклсфілд-Бенк, Скарборо-Шоал, Парасельські острови, на які претендують усі шість основних країн Південно-Східної Азії. Острови ніколи не мали корінного населення, що робить питання про історичний суверенітет складним для вирішення.

Такі величезні запаси ресурсів, у першу чергу нафти і газу, — дають величезні економічні можливості таким країнам, як Малайзія, Філіппіни та В'єтнам, а тим більше великій економіці Китаю. Приблизно півмільярда людей живуть у межах 100 миль від узбережжя Південно-Китайського моря, і обсяг судноплавства через його води різко зріс, оскільки Китай та країни АДПСА збільшують міжнародну торгівлю та імпорт нафти.

Здебільшого суперечки не обмежуються землею; кожна країна має виняткову економічну зону (ВЕЗ), запропоновану Конвенцією Організації Об'єднаних Націй із морського права 1982 року (UNCLOS), щодо якої вона має особливі права на розвідку та видобуток морських ресурсів та енергії. ВЕЗ простягається назовні за 200 морських миль від узбережжя територіального моря кожної держави і може включати континентальний шельф за межами 200-мильної межі. Ці зони вступають у гру під час суперечок із приводу морської території, як видно із суперечки Китаю з В'єтнамом через нафтову та рибальську діяльність у водах поблизу Парасельських островів у 2012 році (O'Rourke, 2023).

Менше ніж через два роки після утворення Китайської Народної Республіки, в серпні 1951 року, прем'єр Чжоу Еньлай оголосив острови Південно-Китайського моря «частиною споконвічної китайської території» (Hayton, 2014). Така жорстка позиція була представлена Китаєм як спроба вирішити питання, «залишені історією», що виникли у результаті «несправедливих дій колоніальних держав». При-

наймні з кінця 1950-х років (із моменту публікації декларації «Про територіальне море КНР» у 1958 році) Китай неухильно намагається отримати максимально можливий контроль над акваторією Південно-Китайського моря.

Територіальні претензії Пекіна у Південно-Китайському морі засновані на неоднозначній карті «Лінія дев'яти пунктирів», яка була представлена ще урядом Республіки Китай у 1947 році. У В'єтнамі вона також відома під назвою «Карта коров'ячої мови». Китай використовує лінію дев'яти пунктирів для визначення своїх зазіхань щодо територіальних інтересів у водах Південно-Китайського моря, а саме від материкового Китаю та острова Хайнань до побережжя Малайзії та Брунею, що лежить майже на екваторі. Покладаючись на цю карту, Китай заявляє про право власності на всі природні ресурси. Для Китаю це значущий плюс: чим більше територія, тим більше ресурсів країна зможе здобувати. Але прилеглі прибережні держави не згодні з цими претензіями (Fu, & Wu, 2016).

Територіальна суперечка навколо островів у ПКМ має більше ніж піввікову історію. У 1940–1970-х роках багато островів, від яких Японія відмовилася за Сан-Франциським договором, були окуповані прибережними державами. Парасельський архіпелаг, що знаходиться на півночі ПКМ, дістався Китаю, а розташований південніше архіпелаг Спратлі опинився під контролем КНР, Тайваню, В'єтнаму, Малайзії і Філіппін. Це призвело до зіткнення 14 березня 1988 року між китайськими і в'єтнамськими військами за володіння Південним рифом Джонсона в районі островів Спратлі у Південно-Китайському морі (Hayton, 2014).

У 2012 році здавалося, що компроміс є можливим. Група китайських і тайванських учених висунула пропозицію про розширення співпраці між китайськими та тайванськими компаніями у розвідці та видобуванні морських ресурсів у районі в'єтнамських островів Чіонгша.

Отже, конфлікт навколо ресурсів і територій знаходився у теоретичній площині до 2013 р., коли Китай ініціював великомасштабну програму з освоєння семи точок на архіпелазі Спратлі. Ця територія, що лежить у «серці» моря, є найбільш спірною, тому що й Філіппіни, В'єтнам, Малайзія і навіть Тайвань зазіхають на неї. Пекінські політики заявили про свої претензії на острови перш за все через рибпромислові райони та істотні поклади вуглеводневої сировини. У цих місцях знаходиться достатньо сирової нафти і природного газу, щоб

забезпечити роботу китайської промисловості на найближчі десятиліття. Таким чином, Китай приступив до роботи і в 2016 році їм було освоєно 3200 га землі на островах Спратлі, що частково перебувають під водою. Це викликало політичну істерію в регіоні і призвело до непростих переговорів між Пекіном і Вашингтоном, що закінчилося анулюванням програми з освоєння земель (O'Rourke, 2023).

Мілина Скарбара — це трикутний ланцюг зі скель і рифів, який через близькість до Філіппін, управлявся Філіппінами до насильницького захоплення цієї території Китаю в 2012 році. З моменту цього конфлікту мілина Скарбара є предметом розбіжностей між Пекіном та Манілою (Beech, 2016). Спочатку Філіппіни сподівалися на допомогу США, але ті відмовилися вступати у конфронтацію з Китаєм, зробивши лише усний протест. Відносини між Манілою і Вашингтоном різко погіршилися, тому філіппінське керівництво звернулося до Китаю, щоб підписати нові домовленості на видобуток корисних копалин та рибальства. Китай підписав десятки угод, обіцяючи натовість інвестиції у філіппінську інфраструктуру. До 2014 року Філіппіни вели нафто- та газовидобуток на ділянках, розташованих навколо острова Палаван, у морі Сулу, а також поблизу Тростинового Берега в ПКМ, але його заморозили після подання позову до арбітражу Гаазького суду, щоб оскаржити територіальні претензії Китаю у цій акваторії (Fu, & Wu, 2016). У 2014 році Китай почав буріння на нафту в спірних водах, на які претендував В'єтнам. Згаданий район відомий як Vanguard Bank, і за твердженням в'єтнамської влади, знаходиться в межах 200-мильної виключної економічної зони їхньої країни. Проте Китай заперечує цей факт.

Економічна зона в радіусі 370 км по морю може бути надана тільки острову. У 2016 році суд у Гаазі задовольнив позов Маніли не визнавати остров Вуді, відкинувши цим домагання Пекіна, який де-факто контролює близько 80 % акваторії ПКМ. Але Китай не визнав юрисдикцію Гаазької судової інстанції та претензії залишилися. У силі свободи судноплавства Китай не погодився з вердиктом суду і заявив, що його володіння в Південно-Китайському морі є островами. У 2017 році ситуація загострилася у зв'язку з намірами Маніли щодо відновлення видобутку на спірному шельфі. Китай оголосив у травні 2017 року про прорив у видобутку клатратів метану, коли витягував метан із гідратів у Південно-Китайському морі (Chen, 2018).

Конфлікт тихо тлів до середини 2000-х, проте останні два десятиліття суперечки помітно загострилися. Головною причиною стало

зростання амбіцій та, що важливіше, військових можливостей Китаю. Потреба ресурсів, особливо у вуглеводнях і рибальстві, посилює економічну конкуренцію у регіоні, особливо з урахуванням швидкої прибережної урбанізації Китаю.

Щорічно через ПКМ проходить міжнародне судноплавство на суму 3,4 трильйона доларів. Більше того, контроль над акваторією ПКМ — ключ до Малакської протоки, через яку за рік проходить товарів на 5,3 трлн доларів (близько 25 % світової торгівлі) та до 60 % зовнішньої торгівлі КНР, зокрема до 80 % імпортних вуглеводнів.

Міністерство оборони Китаю стверджує, що Південно-Китайське море відіграє важливу роль у міркуваннях безпеки в Східній Азії, оскільки Північно-Східна Азія значною мірою залежить від потоку нафти та торгівлі через Південний Китай (Fu, & Wu, 2016).

До зони китайських інтересів входять: 1) Парасельські острови (окуповані Китаєм), на які мають претензії також В'єтнам і Тайвань; 2) острова Спратлі, морський шельф яких прогнозовано має великі поклади нафти, та чію територіальну приналежність оскаржують Філіппіни, Бруней, Малайзія, Тайвань та В'єтнам.

Тут інтереси Пекіна більш прозорі, оскільки Парасельські острови служать також шитом для острова Хайнань, на якому базується китайський підводний флот. Той, хто одночасно контролює Парасельські острови і острів Хайнань, отримує можливість підірвати дієздатність В'єтнаму, вдаривши по вузькому Аннамському хребту, який фактично поділяє країну на дві частини. Починаючи з 2016 р. КНР прагне закріпити свою присутність на острові Вуді: здійснює щоденний цивільний рух. Вносячи на острів елемент громадянського життя, Пекін хоче продемонструвати, що ця територія є повноцінним островом зі своїм власним економічним життям. Мета Китаю полягає у створенні виняткової економічної зони навколо острова Вуді для військових та ресурснодобувних робіт (O'Rourke, 2023).

США, будучи світовою морською державою, має нагоду стримати китайську експансію. Пекін почувається вразливим і тому розширюватиме свою військову присутність у Південно-Китайському морі.

Таким чином, природні ресурси моря грають одну з основних ролей поряд із військовими перспективами у конфлікті в ПКМ. Не можна виділяти поклади нафти, газу, наявність біологічних ресурсів як головну причину конфлікту, але вони чинять великий вплив на ситуацію. Морські природні ресурси дуже впливають на цінність цієї території і є однією з основних причин конфлікту у цьому регіо-

ні. Якби в морі не існувала така велика кількість природних ресурсів, питання про акваторію моря, отже, і конфлікт, не було би таким важливим для життя прибережних країн.

Але значимість Південно-Китайського моря для країн Південно-Східної Азії та особливо Китаю пояснюється не тільки такими факторами, як економічна цінність морських шляхів, що проходять через Південно-Китайське море, величезні поклади мінеральних та енергетичних ресурсів, багатство на рибні ресурси, але також і військово-стратегічною значимістю Південно-Китайського моря.

Спроби сторін вирішити територіальні суперечки мирним шляхом не мали успіху. Це пояснюється протилежними позиціями сторін та небажанням кожної з них йти на поступки. Розмежування морських територій регулюється Конвенцією з морського права 1982 року, проте вона не здатна вирішити всі питання. Спроби внутрішньорегіонального врегулювання конфлікту в рамках АДПСА не мали успіху, тому що до прийнятої у 2003 році Декларації поведінки сторін у Південно-Китайському морі не приєднався Китай. Наразі країни АДПСА та світова спільнота покладають великі надії на розробку нової угоди у форматі «АДПСА + Китай».

Останнім часом у Південно-Китайському морі спостерігається інтернаціоналізація конфлікту. Не тільки регіональні держави стали впливати на перебіг подій, але й США, Росія, Індія, Японія, Австралія. США, за підтримки Індії, Австралії та Японії, намагається обмежити вплив Китайської Народної Республіки у регіоні Південно-Китайського моря, а отже видобуток природних ресурсів. У ході аналізу всіх складових конфлікту, можна припустити, що великого збройного конфлікту в перспективі через природні ресурси не буде. Це зумовлено насамперед міцними економічними зв'язками між учасниками територіальних суперечок. Для зацікавлених сторін спільна розробка ресурсів бачиться вигіднішим варіантом. У свою чергу, країни АДПСА не зможуть повністю отримати контроль над своїми територіями для видобутку ресурсів у відповідності до Конвенції ООН із морського права.

ВИСНОВКИ

Стан системи кордонів КНР рішуче впливає на її зовнішню політику. КНР намагається вирішити прикордонні питання, але не вважає за доцільне йти на принципові поступки. У ситуації, коли партнери по перемовинам йдуть на деякі кроки назустріч Пекіну (як, наприклад, країни Центральної Азії), є великі шанси укласти договір і нормалізувати прикордонну ситуацію. У той же час, якщо принципівих поступок у адресу КНР її партнер по перемовинам не робить, а робить, із точки зору Пекіна, недружні дії (як Індія, яка дозволила Далай-Ламі жити на своїй території), китайська позиція стає дедалі жорстокішою. КНР, не кваплячись вирішувати прикордонні проблеми, готова чекати до часу, коли вони можуть бути вирішені на користь Пекіну. Морські кордони для КНР у XXI столітті є, скоріше, зоною своєрідної наступальної політики. Китай рухає їх, не звертаючи уваги на позицію своїх візаві, що призводить до інтернаціоналізації прикордонних конфліктів у морях, що омивають територію КНР.

Література

Дополнительное Соглашение между Кыргызской Республикой и Китайской Народной Республикой о кыргызско-китайской государственной границе (26 августа 1999 г.). *Централизованный банк данных правовой информации. Министерство Юстиции Кыргызской Республики*. Взято з <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17375>

О ратификации Дополнительного Соглашения между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе: Закон Республики Казахстан от 24 марта 1999 года № 351–І (24 марта 1999 г.). *Информационно-правовая система нормативно-правовых документов Республики Казахстан «Әділет»*. Взято з http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000351_

О ратификации Дополнительного Соглашения между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе: Закон Республики Казахстан от 24 марта 1999 года № 352–І (24 марта 1999 г.). *Информационно-правовая система нормативно-правовых документов Республики Казахстан «Әділет»*. Взято з http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000352_

О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе: Указ Президента Республики Казахстан от 15 июня 1995 г. № 2331 (15 июня 1995 г.). *Информационно-правовая система нормативно-правовых*

документов Республики Казахстан «Әділет». Взято з <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002331>

Agreement Between the Government of the Republic of India and the Government of the People's Republic of China on Confidence-Building Measures in the Military Field Along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas (1996, Nov 29). New Delhi. Retrieved from https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CN%20IN_961129_Agreement%20between%20China%20and%20India.pdf

Astarita, C. (2013, Feb 05). China-India Relations in the Twenty-First Century: Decoding Border Disputes with Critical Junctures. *JIA SIPA*. Retrieved from <https://jia.sipa.columbia.edu/online-articles/china-india-relations-twenty-first-century-decoding-border-disputes-critical>

Basu, N., & Shukla, S. (2020, June 30). Sumdorong Chu, Ladakh-like India-China face-off which took 9 yrs. to end but without violence. *The Print*. Retrieved from <https://theprint.in/past-forward/sumdorong-chu-ladakh-like-india-china-face-off-which-took-9-yrs-to-end-but-without-violence/451517/>

Beech, H. (2016, July 19). Just Where Exactly Did China Get the South China Sea Nine-Dash Line From? *Time*. Retrieved from <http://time.com/4412191/nine-dash-line-9-south-china-sea/>

Blank, S. (2013). Kazakhstan's Border Relations with China. In B. A. Elleman, S. Kotkin, & C. Schofield (Eds.), *Beijing's Power and China's Borders: Twenty Neighbors in Asia*, 97–109. Armonk, New York: M. E. Sharpe.

Brig, A. P. (2020, Oct). Nathu La September 1967 and Galwan Valley June 2020: Lessons and Future Strategies for India. *Centre for land warfare studies*. Retrieved from https://www.claws.in/static/IB-252_Nathu-La-September-1967-and-Galwan-Valley-June-2020-Lessons-and-Future-Strategies-for-India.pdf

Cabestan, J.-P. (2010). Central Asia-China Relations and Their Relative Weight in Chinese Foreign Policy. In M. Laruelle, J.-F. Huchet, S. Peyrouse, & B. Balci (Eds.), *China and India in Central Asia: A New "Great Game"?*, 25–40. New York: Palgrave Macmillan.

Chen, S. (22.04.2018). China's claims in South China Sea 'proposed by continuous boundary for the first time'. *South China Morning Post*. Retrieved from <https://www.scmp.com/news/china/society/article/2141323/chinas-claims-south-china-sea-proposed-continuous-boundary-first>.

Clarke, M. E. (2011). *Xinjiang and China's Rise in Central Asia — A History*. New York: Routledge.

Dave, B., & Kobayashi, Y. (2018). China's silk road economic belt initiative in Central Asia: economic and security implications. *Asia Europe Journal*, 16, 267–281. doi:10.1007/s10308–018–0513-x

Dave, B., & Kobayashi, Y. (2018). China's silk road economic belt initiative in Central Asia: economic and security implications. *Asia Europe Journal*, 16, 267–281. doi:10.1007/s10308–018–0513-x

Declaration on Principles for Relations and Comprehensive Cooperation Between the Republic of India and the People's Republic of China (2003, June

23). Beijing. *Mea.gov.in*. Retrieved from <https://www.mea.gov.in/in-focus-article.htm?7679/>

Dutta, P. (2017, Aug 31). How India, China compromise: A look at how stand-offs before Doklam were resolved. *India Today*. Retrieved from <https://www.indiatoday.in/india/story/doklam-standoff-india-china-compromise-demchok-chumar-daulta-beg-oldi-1034861-2017-08-31>

Fravel, M. T. (2008). *Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes*. Princeton: Princeton University Press.

Fu, Y., & Wu, S. (2016, May 9). South China Sea: How We Got to this Stage. *The National Interest*. Retrieved from <https://nationalinterest.org/feature/south-china-sea-how-we-got-stage-16118>.

Ganguly, S. (1989, Dec). The Sino-Indian Border Talks, 1981–1989. *Asian Survey: The Regents of the University of California*, XXIX.

Gao, Z., & Jia, B. (2013). The Nine-Dash Line in the South China Sea: History, Status and Implications? *The American Journal of International Law*, 107, 98–124.

Gleason, G. (2013). Tajikistan-China Border Normalization. In B. A. Elleman, S. Kotkin, & C. Schofield (Eds.), *Beijing's Power and China's Borders: Twenty Neighbors in Asia*, 283–293. Armonk, New York: M. E. Sharpe.

Hayton, B. (2014) *The South China Sea: The Struggle for Power in Asia*. New Haven—London: Yale University Press.

Kaushik, K., & Roy, S. (2020, June 26). First faceoff in Galwan was early May, weeks before showdown. *The Indian Express*. Retrieved from <https://indianexpress.com/article/india/first-faceoff-in-galwan-was-early-may-weeks-before-showdown-6476608/>

Laruelle, M., & Peyrouse, S. (2009). China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies. Singapore: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. *Silkroadstudies.org*. Retrieved from https://silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/2009_BOOK_Laruelle-Peyrouse_China-Central-Asia.pdf

Menon, S. (2016, Oct 7). *Choices: Inside the Making of India's Foreign Policy*. Ch. I. Brookings Institution Press. Retrieved from <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/chapter-one--choices-9780815729105.pdf>

Menon, V., & Chatterjee, N. (2018, Oct 1). Remembering the war we forgot: 51 years ago, how India gave China a bloody nose. *The Print*. Retrieved from <https://theprint.in/defence/remembering-the-war-we-forgot-51-years-ago-how-india-gave-china-a-bloody-nose/127356/>

Mishra, K. (2004). *Rapprochement across the Himalayas. Emerging India-China Relations in Post-Cold War Period (1947–2003)*. Delhi: Kalpaz Publications. Retrieved from https://books.google.co.in/books?id=pSpncRn2YFYC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

O'Rourke, R. (2023). U. S.-China Strategic Competition in South and East China Seas: Background and Issues for Congress. *Congressional Research Service* (R42784).

Pannier, B. (2001, 29 June). Kyrgyzstan: Parliament Angry Over Demarcation Of Sino-Kyrgyz Border. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/1096823.html>

Peyrouse, S. (2016). China and Cenral Asia. In T. Fingar (Eds.), *The New Great Game: China and Central Asia in The Era of Reform*, 216–239. Stanford, California: Stanford University Press.

Protocol between the Government of the Republic of India and the Government of the People's Republic of China on Modalities for the Implementation of Confidence Building Measures in the Military Field along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas (2005, Apr 11). New Dehli. *Mea.gov.in*. Retrieved from <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/6539/>

Saint-Mezard, I. (2013). The Border Incident of Spring 2013: Interpreting China-India Relations. *Herodote*, 150, 3, 132–149. Retrieved from https://www.cairn-int.info/article-E_HER_150_0132--the-border-incident-of-spring-2013.htm#

Shukla, S. (2020, June 16). 1975 Arunachal ambush — the last time Indian soldiers died in clash with China at LAC. *The Print*. Retrieved from <https://theprint.in/india/1975-arunachal-ambush-the-last-time-indian-soldiers-died-in-clash-with-china-at-lac/442674/>

Singh, S. (2020, June 28). Chinese building helipad in Pangong Tso, massing troops on southern bank of lake. *The Indian express*. Retrieved from <https://indianexpress.com/article/india/chinese-building-helipad-in-pangong-tso-massing-troops-on-southern-bank-of-lake-6478087/>

Sino-Indian Joint Press Communique (1988, Dec 23). Beijing. *Official site of MFA PRC*. Retrieved from <https://www.mfa.gov.cn/ce/cein/eng/zygxc/wx/t762866.htm>

Zhao, H. (2007). Central Asia in China's Diplomacy. In E. Rumer, D. Trenin, & H. Zhao, *Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing*, 137–213. Armonk, New York: M. E. Sharpe.

Zhao, H. (2013). China's View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization. *Asian Survey*, 53(3), 436–460.

Zhao, H. (2016). Central Asia in Chinese Strategic Thinking. In T. Fingar (Ed.), *The New Great Game: China and Central Asia in The Era of Reform*, 171–189. Stanford, California: Standford University Press.